

SOSYAL BİLGİLER 6 VE 7. SINIF DERS KİTAPLARINDA ÇEVRESEL DETERMİNİZM*

ENVIRONMENTAL DETERMINISM IN SOCIAL STUDIES 6TH AND 7TH GRADE TEXTBOOKS

Gökhan ABANOZ¹

ÖZ: Coğrafya insan-çevre ilişkilerini açıklamak için öne sürülen önemli fikirlerden biri çevresel determinizmdir. Bu araştırmada Sosyal Bilgiler ders kitaplarında çevresel determinizme ait unsurların yer alıp almadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma grubunu, Sosyal Bilgiler 6. ve 7. sınıf ders kitaplarının oluşturduğu araştırmanın verileri, nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesi tekniği ile toplanmıştır. Araştırma sonucunda, 6. sınıf ders kitabı Yeryüzünde Yaşam ünitesinde coğrafyanın sadece doğal şartları değil; sanayi ve ticaret gibi beşerî faaliyetleri de etkilediğine dair ifadeler tespit edilmiştir. 7. sınıf ders kitabında insanın beşerî faaliyetleri kapsamındaki nüfus ve yerleşmenin doğa olaylarının belirleyiciliği tarafından şekillendirildiğine dair bilgilerin yer aldığı görülmüştür. Son olarak araştırmada ders kitaplarının, bilim ve teknoloji alanındaki çağdaş gelişmeler ile uyumlu hale gelmesi için çevresel determinizm görüşüne ait unsurlardan arındırılmasına dair önerilere yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Sosyal Bilgiler Ders Kitapları, Çevresel Determinizm, Yeryüzünde Yaşam, Nüfus ve Yerleşme, Ekonomik ve Sosyal Hayat.

ABSTRACT: One of the important ideas proposed to explain human-environment relationships igeography is environmental determinism. The aim of the research was to determine whether elements of environmental determinism are present in Social Studies textbooks. The data for the study, which focuses on the 6th and 7th grade Social Studies textbooks, were collected using the document analysis technique, one of the qualitative research designs. As a result of the research, it was found that in the 6th grade textbook's "Life on Earth" unit, there are statements indicating that geography affects not only natural conditions but also human activities such as industry and trade. In the 7th grade textbook, it was observed that information regarding population and settlement, which fall under human activities, are shaped by the determinism of natural events. Finally, the research includes recommendations for aligning the textbooks with contemporary developments in science and technology by eliminating elements related to environmental determinism.

Keywords: Social Studies Textbooks, Environmental Determinism, Geography, Life on Earth, Population and Settlement.

Bu makaleye atf vermek için:

Abanoz, G. (2024). Sosyal bilgiler 6 ve 7. sınıf ders kitaplarında çevresel determinizm, *Trakya Eğitim Dergisi*, 14(Özel Sayı), 165-175.

Cite this article as:

Abanoz, G. (2024). Environmental determinism in social studies 6th and 7th grade textbooks. *Trakya Journal of Education*, 14(Special Issue), 165-175.

* Bu çalışma 20-22 Mayıs 2024 tarihinde Edirne şehrinde düzenlenen 12. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi/Türkiye, e-mail: gkhnabnz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8173-6559

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The content of social studies, which is an interdisciplinary course, consists of disciplines such as history, geography, sociology, philosophy, psychology, and anthropology. Topics related to geography, one of these disciplines that make up the social studies course, hold significant weight in textbooks (Öztürk & Deveci, 2011). When examining the main eight learning areas that make up the 2018 social studies curriculum, it is seen that geographical concepts, skills, and values are included to certain extents. It is especially noted that the learning area "People, Places, and Environments" is entirely dedicated to geography education (MEB, 2018). This situation has not changed in terms of the current social studies curriculum. The learning area "Our Home, Earth" in various grade levels includes geography-specific concepts and content such as natural and human environment, migration, population, and climate (MEB, 2024). As is known, geography is a scientific discipline that, in one aspect, deals with the human and environmental interactions resulting in human and economic activities. Understandings of geography and the environment have changed over time with developments in the scientific field and the views of scientists who have driven these developments (Şahin, 2002). One of the understandings related to geography, environmental determinism, is based on the view that human activities and culture are greatly influenced and constrained by the natural environment, and that human activities are affected by the natural environment (Jensen, 2019). By the 20th century, with the human factor coming to the forefront, this view lost the interest it had in the previous century, and intense criticism led to the abandonment of environmental determinism (Balçı & Bilgili, 2016). However, views related to geographical determinism can still be found in contemporary textbooks. In this context, the research problem statement is formulated as follows: Do the 6th and 7th grade Social Studies textbooks contain expressions reflecting the view of environmental determinism in the presentation of geographical topics? Based on the main problem statement, the sub-problems of the research are formulated as follows: How are expressions reflecting environmental determinism included in the presentation of geography topics in the 6th-grade social studies textbook? And How are expressions reflecting environmental determinism included in the presentation of geography topics in the 7th-grade social studies textbook?

Method

Since this research aims to gather information on specific phenomena where direct observation is not possible, the document analysis technique, which is among the qualitative research designs, was used. The findings of the research are based on the analysis of documents that have been examined over a long period and organized for review, as allowed by document analysis. In this respect, both the suitability of the research to the nature of document analysis and the documents serving the purpose of the research were decisive in the selection of this technique (Yıldırım & Şimşek, 2016). The study group of this research consists of Social Studies textbooks for 6th and 7th grades. The sampling frame of the research consists of contents reflecting environmental determinism in textbooks. In the research, the data collected through document analysis were analyzed using the descriptive analysis technique. Descriptive analysis, it is a type of qualitative data analysis that allows data sets obtained with different data collection tools to be summarized and interpreted in line with the framework determined before the research (Özdemir, 2010; Şeker, 2020; as cited in Tokmak & Kara, 2023).

Findings

The findings of this research constitute views that reflect the environmental determinism in social studies 5th and 6th grade textbooks. In this context, the findings of the research consist of findings about the 6th grade social studies textbook and findings about the 7th grade social studies textbook.

Discussion and Conclusion

In this research, Social Studies 6th and 7th grade textbooks were examined specifically for environmental determinism. It has been determined that there are some views reflecting environmental determinism in the Life on Earth, Population and Settlement and Economic and Social Life units. As a

result of the research, it was found that in the 6th grade textbook's "Life on Earth" unit, there are statements indicating that geography affects not only natural conditions but also human activities such as industry and trade. In the 7th grade textbook, it was observed that information regarding population and settlement, which fall under human activities, are shaped by the determinism of natural events. However, both the prominence of the human factor and the contemporary innovation-based developments in science and technology today have shown that many obstacles that were problems in the past can be eliminated. For this reason, environmental determinism, based on the view that natural factors, especially landforms and climate elements, impose certain limitations on human and societal life, brings hegemonic processes to the fore, with the acceptance that geography is destiny. Today, it is a fact that technological processes based on the innovation model and the scientific processes that progress accordingly have solved many problems arising from natural factors. In such a context, it would not be very meaningful to say that geographical and natural factors produce processes that turn into disadvantages for some societies by influencing human activities. Indeed, with the prominence of the human factor in the 20th century, this view lost the attention it had in the previous century. Especially, it was replaced by environmental possibilism, which can be generally defined as the evaluation of the options presented by the environment by humans, led by French scientists like Lucien Febvre (Balçı & Bilgili, 2016).

GİRİŞ

Disiplinler arası bir ders olan sosyal bilgilerin içeriğini tarih, coğrafya, sosyoloji, felsefe, psikoloji, antropoloji gibi disiplinlerden oluşmaktadır. Sosyal bilgiler dersini oluşturan bu disiplinlerden biri olan coğrafyaya ilişkin konular, ders kitaplarında önemli bir ağırlığa sahiptir (Öztürk ve Deveci, 2011). 2018 sosyal bilgiler öğretim programını oluşturan başlıca sekiz öğrenme alanı incelendiğinde belli oranlarda coğrafi kavram, beceri ve değerlere yer verilmiştir. Özellikle İnsanlar Yerler ve Çevreler öğrenme alanının tamamen coğrafya öğretimine ayrıldığı görülmektedir (MEB, 2018). 2024 sosyal bilgiler öğretim programı açısından da bu durumun değişmediği görülmektedir. Programda çeşitli sınıf kademelerindeki Evimiz Dünya öğrenme alanında doğal ve beşerî çevre, göç, nüfus ve iklim gibi coğrafyaya özgü kavram ve içerikler yer almaktadır (MEB, 2024). Dolayısıyla bu durum coğrafyanın halen daha sosyal bilgiler öğretimi içinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Ayas ve Taştan, 2015). Keza sosyal bilgiler ders kitapları incelendiğinde 6. sınıf ders kitabında yeryüzünde yaşam ünitesi ile 7. sınıf ders kitabında nüfus ve yerleşme ünitesininin coğrafya ile ilgili içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla coğrafya ile ilgili konular Sosyal Bilgiler ders kitaplarında merkezi bir öneme sahip olduğu görülmektedir.

Sosyal Bilgiler ders içeriğinde önemli bir ağırlığa sahip bir disiplin olan coğrafyanın, genel anlamı ile insanın faaliyetlerini (tarım, yerleşme vb) sürdürdüğü çevrenin sahip olduğu fiziki özellikleri, insanın çevreyle etkileşiminin sonucunda ortaya çıkan beşerî ve ekonomik etkinliklerini kendi prensipleri çerçevesinde inceleyen bir bilim olduğu söylenebilir. Dolayısıyla coğrafyanın iki önemli unsuru olan insan ve çevrenin etkileşimi sonucunda beşerî ve kültürel çevre ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber coğrafya ve çevreye dair kavrayışların bilimsel alanda yaşanan gelişmeler ve bu gelişmeleri yönlendiren bilim adamlarının görüşleri ile tarihsel süreçte değişmiştir (Şahin, 2002).

Modern anlamdaki coğrafyanın temellerinin, 19. asırdan itibaren Alexandre von Humboldt başta olmak üzere Kare Ritter, Frederic Ratzel ve Paul Vidal de la Blache gibi önemli bilim adamlarının çalışmaları neticesinde atıldığı kabul edilmektedir. Bu isimlerden Avrupa, Asya ve Amerika kıtalarına birçok bilimsel geziler düzenleyen Humboldt, bu geziler neticesinde yeryüzü şekilleri, iklim ve doğal bitki örtüsü arasında sıkı bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca fiziki coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilen Humboldt'un çevresel determinizm yansıcı görüşlere sahip olduğu bilinmektedir. Bir diğer çevresel determinist coğrafyacılarından biri de "Antropocoğrafya" adlı kitabıyla beşerî coğrafya alanındaki ilk eseri yayınlayan Frederic Ratzel'dir (1844-1904). Ratzel, bu kitabında coğrafi sorunları açıklarken insan-çevre etkileşimini odak noktası olarak kabul etmiştir. Çevresel determinizm görüşünün esas banisi olarak kabul edilen Ratzel, "Politik Coğrafya" isimli kitabında dinamik toplumlara sahip devletlerin çevrelerine doğru genişleme hakları olduğu tezini ortaya atmıştır (Doğanay, 1998).

Genel olarak çevresel determinizm, insanın beşerî faaliyetleri ile kültürünün doğal çevrenin etkisiyle büyük ölçüde kısıtlandığına, bir diğer deyiş ile insan ve her türden faaliyetlerinin doğal çevreden etkilendiği görüşünü savunmaktadır (Jensen, 2019). Coğrafya disiplini içinde insan ve çevre ilişkisini açıklamaya dair ortaya atılan fikirlerden birisi olan çevresel determinizm, ortaya çıktığı zamandan günümüze en çok tartışılan fikirlerden biri olmuştur (Önal, 2018). Çevresel determinizme yönelik bazı eleştiriler getirilmiştir. Bunlardan ilki genel olarak modern coğrafyanın ilk versiyonu olarak çevresel determinizmin, emperyal kapitalizmin zorlayıcısı olarak kabul edilmesidir. Bir diğeri ise sosyal

Darvinizmin coğrafi bir versiyonu olarak coğrafyadan sosyolojik ilkeler türetilmek yolu ile emperyal çatışmayı ve fethi meşrulaştırmak amacına yönelik bir görüş olduğu yönündedir (Peet, 1985).

On dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında, coğrafya bilimi, imparatorluklar ve çevresel belirlenimcilik arasındaki sıkı bağlantı belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla coğrafya ve çevresel belirlenimcilik, imparatorlukların genişleme politikalarıyla uyumlu olarak, çevresel koşulları anlamada ve yönetmede önemli bir rol oynamıştır (Frenkel, 1992). Çevresel determinizm görüşünün gelişiminde biyolojik ve sosyal süreçler arasındaki bağlantıları inceleyerek, evrimsel düşünceyi sosyal bilimlere uyarlamış ve bu yolla bilimsel ilkelerin evrensel uygulanabilirliğini savunan Spencer'in önemli katkıları olmuştur. Bu yaklaşıma göre insan toplumunun doğa ile uyumlu bir şekilde evrimleştiğini ve bu evrim sürecinin çevresel ve sosyal faktörlerle şekillendiğini öne sürmüştür. Spencer'in çalışmaları, coğrafi materyalizmin spekülatif temellerini sistematik bir bilimsel çerçeveye oturtarak, sosyal ve doğal dünyaların karşılıklı etkileşimini vurgulamıştır (Peet, 1985).

Bir toplumun, kültürün veya yapının karakterinin ve biçiminin, geliştiği fiziksel koşullar tarafından belirlendiğini savunan çevresel determinizme göre çevresel faktörler tüm yaratıcılık ve üretkenliğin kaynağıdır ve sosyal ve insani çeşitlilik sadece bu çevresel koşullarla açıklanabilir. Doğa ve kültürün ayrı varlıklar olduğu ve kültürlerin doğa tarafından şekillendirildiği varsayılan bu paradigmaya göre kültürler çevreleriyle etkileşime girip onları değiştirebilir olmasına karşın etkileşimlerin koşulları da yine çevre tarafından belirlenmektedir (Livingston, 2009). Çevresel determinist paradigmanın tarihsel gelişimin karmaşıklığını basite indirgediğini ve kültürel, sosyal faktörleri göz ardı ettiğini öne süren Blaut (1999) bu paradigmayı Avrupa merkezci ve Avrupanın coğrafi, kültürel olarak benzersizliliği iddiasına hizmet ettiğini ve bunun temelsiz ve kolonyalist bir görüş olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir. Çevresel determinizme yöneltile eleştirilerden birisi de insan-çevre ilişkilerindeki karmaşıklığı ve karşılıklı etkileşimi yeterince açıklayamadığı yönündedir. Jared Diamond'ın İspanyollar ile Amerikan yerlilerinin münasebetlerini içeren "Tüfek, Mikrop ve Çelik" adlı kitabı, insan-çevre ilişkilerinde çevrenin birincil etkileyici faktör olarak yer verilmesi nedeniyle çevresel determinizmin çağdaş bir eğilimi kabul edilmektedir. Buna karşın eserde çevresel determinizmin geçmişte neden olduğu teorik hataları tekrarlanmıştır. (Judkins, Smith & Keys, 2008). Nihayetinde çevresel determinizmin uygarlığın gelişiminde insan akli ve eyleminin ürünü olan kültürü geri plana atan bunun yerine doğal ve fiziki çevreyi ön plana çıkararak kaderci bir paradigma olduğu söylenebilir.

20. asırda insan faktörünü ön plana çıkaran yaklaşımlar ile bu görüş görüş bir önceki asırda sahip olduğu ilgiyi kaybettirmiş ve gelen yoğun eleştiriler çevresel determinizmden vazgeçilmesine neden olmuştur. Bunun ardından çevresel determinist görüş yerini, Lucien Febvre gibi Fransız bilim insanlarının başını çektiği ve genel olarak çevrenin insanlara sunduğu seçeneklerin insan tarafından değerlendirilmesi olarak tanımlanabilecek çevresel posibilizme bırakmıştır (Balcı ve Bilgili, 2016). Ancak sosyal bilgiler dersi gibi coğrafya konularını içeren disiplinlerde halen çevresel determinizme yönelik içeriklere yer verilmektedir. Öyleki çevresel determinist paradigmanın halen daha Türkiye'de coğrafi konuların öğretiminde ve ders kitaplarında etkisini sürdürdüğü görülmektedir (Özkaya, 2020). Arı ve Köse (2005) bunun sebebinin Türk coğrafyacıların kendilerini yabancı alan yazında gerçekleşen insan ve çevre etkileşimine dair paradigma değişimlerinden korumalarına bağlayarak Türkiye'de halen daha çevresel determinizm görüşünün yaygın olduğunu belirtmektedir. Nitekim Önal (2018) 2014-2017 eğitim öğretim yılı bahar yarı yıllarında Balıkesir Üniversitesi'nde Pedagojik Formasyon eğitimi alan coğrafya öğretmen adayları ile boylamsal olarak gerçekleştirdiği araştırmasında katılımcıların önemli bir bölümünün çevresel determinizm görüşüne güçlü bir yönelim gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır.

Öztürk ve Karabağ (2012) Türkiye'nin bütün bölgelerinden bağlı buldukları Milli Eğitim Müdürlüklerinin formator öğretmen kursu için seçilen 46 coğrafya öğretmeni üzerinde coğrafi paradigmlar üzerine bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın sonuçları, öğretmenler tarafından en yaygın olarak bilinen başlıca paradigmların insancıl ve çevresel determinizm yaklaşımları olduğunu ortaya çıkmıştır. İlgili çalışmanın bulgularına göre çevresel determinist görüşün öğretmenlerin büyük çoğunluğu tarafından bilinmesinin en önemli sebebi ise eğitim fakültelerinde lisans öğrenimi sürecinde coğrafyanın temel paradigmlarını öğretiminde çevresel determinist görüşe yer verilmesine bağlanmıştır.

İlgili alan yazın incelendiğinde Türkiye'de coğrafya konularının aktarımında çevresel determinist görüşlerin yer aldığı dair iddiaların bulunduğu görülmektedir. Bu iddialar coğrafya öğretmen adayları ve coğrafya öğretmenlerinin görüşleri üzerine yapılan çalışmalar tarafından desteklenmektedir. Bu bilgilerden yola çıkıldığında çevresel determinizmin coğrafya konularının öğretiminde etkili olduğu görülmektedir. Bu bakımdan ders kitaplarında çevresel determinizme ait unsurların nasıl aldığı önemli bir konudur. Zira ders kitapları çocukların zamanlarının büyük bir bölümünde etkileşim içinde oldukları ana eğitim materyalleridir. Özellikle vatandaşlık eğitimi ve çevre okuryazarlığı gibi konularda başı çeken sosyal

bilgiler gibi disiplinlere ait ders kitaplarında bu durumun irdelenmesi önemli görülmektedir. Bu araştırmada sosyal bilgiler 6. ve 7. sınıf düzeyinde okutulan kitaplarındaki ünite ve konu içerikleri coğrafi determinizm paradigmasına ait unsurlar açısından incelenecektir. Bu bağlamda araştırmanın problem cümlesi; sosyal bilgiler 6. ve 7. sınıf kademesinde okutulan ders kitaplarında coğrafya konularının aktarımında çevresel determinizm görüşünü yansıtan ifadeler yer almakta mıdır? şeklinde belirlenmiştir.

Araştırmanın ana problem cümlesinden yola çıkarak aşağıdaki alt problemlere cevap aranmaktadır:

1. Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında coğrafya konularının aktarımında çevresel determinizm görüşünü yansıtan ifadeler nasıl yer verilmiştir?
2. Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabında coğrafya konularının aktarımında çevresel determinizm görüşünü yansıtan ifadeler nasıl yer verilmiştir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, doğrudan gözlemin olanaklı olmadığı belirli bir olgular konusunda bilgi toplamak amacıyla yönelik olduğundan araştırmada nitel araştırma yöntemleri içinde yer alan doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları doküman incelemesinin olanak tanıdığı uzun süreye yayılmış ve organize edilerek gözden geçirilmiş belgelerin analizine dayanmaktadır. Bu bakımdan gerek araştırmanın, doküman incelemesinin doğasına uygun olması gerekse dokümanların araştırmanın amacına hizmet etmesi, ilgili tekniğin seçilmesinde belirleyici olmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Veri Kaynağı

Bu araştırmanın çalışma grubu, sosyal bilgiler ders kitaplarındaki içeriklerden oluşmaktadır. Ders kitaplarına dair veriler ise Millî Eğitim Bakanlığı ve Talim Terbiye Kurulu Başkanlığınca ders kitabı olarak okutulması kabul edilen Sosyal Bilgiler 6. ve 7. sınıf ders kitaplarından elde edilmiştir. Dolayısıyla araştırmanın çalışma grubunu, Sosyal Bilgiler 6. ve 7. sınıf ders kitapları oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise ilgili veri seti içinden araştırmanın problem cümlesi ve alt problemlerine ilişkin olarak seçilen ilgili içerikten oluşmaktadır.

Tablo 1.

Çevresel determinizm bağlamında incelenen ders kitapları

Kitabın Yazarı	Yayın Yılı	Sınıf Düzeyi	Kitabın Adı	Yayınevi
Cengiz YILDIRIM Fatih KAPLAN Hayriye KURU Mukaddes YILMAZ	2022	6. Sınıf	Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı	MEB
Öznur AÇIL Hülya GÜVENÇ Ayşegül HAYTA Sercan KILIÇ	2022	7. Sınıf	Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı	MEB

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada doküman incelemesi yoluyla toplanan veriler betimsel analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Betimsel analiz; farklı veri toplama araçları ile elde edilen veri setlerinin araştırma öncesinde belirlenen çerçeve doğrultusunda özetlenmesini ve yorumlanmasını sağlayan bir nitel veri analiz türüdür. Betimsel analiz araştırmaya yönelik çerçevenin belirlenmesi, verilerin okunması-düzenlenmesi, verilerin anlamlı bir şekilde bir araya getirilmesi ve son olarak da yorumlama olmak üzere analiz sürecinin dört aşamada gerçekleştirildiği bir analiz sürecidir (Özdemir, 2010; Şeker, 2020; aktaran Tokmak ve Kara, 2023). Araştırmanın uzun süreli etkileşim ve uzman incelemesi ile inandırıcılığı; tutarlılık incelemesi ile tutarlılığı; ayrıntılı betimleme ile aktarılabilirliği; teyit incelemesi ile teyit edilebilirliği sağlanarak güvenilirlik ve geçerlilik sağlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

BULGULAR

Bu başlık altında yer verilen araştırmanın bulgularına dair alt başlıklar, sırası ile sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabına dair bulgular ve sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabına dair bulgulardan oluşmaktadır.

Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabında Coğrafya Konularının Aktarımında Çevresel Determinizm Görüşünü Yansıtan İfadelere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında çevresel determinizme ait unsurların yer aldığı ilk ünite Yeryüzünde Yaşam isimli ünedir. Bu ünite Türkiye'nin dünya içindeki coğrafi konum, bu coğrafi konumun iklim, beşerî faaliyetler üzerindeki etkisi ve dünyadaki farklı iklimler ve buralardaki insan yaşamları gibi konularından oluşmaktadır. Bu ünitenin girişinde Neler Öğreneceğiz başlığı altındaki aşağıda verilen açıklamada; *Dünyanın farklı doğal ortamlarındaki insan yaşantılarından yola çıkarak iklim özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunmayı öğreneceğiz*, (MEB, 2022a, 105) ifadesi, insan yaşantısı ile iklim arasında diğer değişkenler göz önünde bulundurulmadan ilişki kurması sebebiyle coğrafi determinist görüşe gönderim yapmaktadır. İnsan yaşantısından iklim elemanları gibi doğal faktörlere ilişkin çıkarımda bulunmak, karmaşık sosyal ve kültürel etkileşimler ile çeşitliliği göz ardı ederek belirli iklim koşulların insan davranışlarını ve toplumsal yapıları doğrudan belirlediğini varsaymak indirgemeci ve yanıltıcı sonuçlara neden olabilir.

Keza aynı üniteye yer alan bazı cümleler çevresel determinizm görüşü ile paralellik taşımaktadır. Bunlara değinilecek olursa; *Ülkemizde yeryüzü şekilleri engebelidir. Bu durum kara, hava ve demir yolu ulaşımını zorlaştırabilmektedir ve Ülkemizin doğu, kuzey ve güneyinde ulaşım güçlükle yapılırken Marmara denizi çevresi, Anadolu'nun ortası ve güneydoğusunda ulaşım daha kolaydır* (MEB, 2022a, 89) şeklindeki cümleler ile *Türkiye'de dağların uzanış doğrultusuna bağlı olarak ulaşım genellikle doğu batı yönünde yapılmaktadır* (MEB, 2022a, 112) ifadeler, doğal fiziksel çevrenin ulaşım üzerindeki etkisine vurgu yapılması nedeniyle çevresel determinist görüşü yansıtmaktadır. Halbuki günümüzde tünel, köprü vb. gibi beşerî unsurlar coğrafyanın ulaşım üzerindeki belirleyiciliğini ve sınırlayıcılığını büyük ölçüde azalttığı bilinmektedir.

Nüfusun yeryüzüne dağılışında insan etkisinin olmadığı faktörlere doğal faktörler denir (MEB, 2022a, 117). *İnsanoğlu tarih öncesinden beri hep su kaynakları etrafında yerleşmiştir. Bu nedenle su kaynaklarının bol olduğu yerlerde nüfus da fazladır.* (MEB, 2022a, 117) şeklinde verilen bilgiler, beşerî faktörleri doğal etkilerle açıkladığından çevresel determinizme uygun bir bakış açısını yansıtmaktadır. Buna karşın su kaynakları, yerleşim ve nüfus yoğunluğunu belirleyen tek faktör olmadığı gibi bu tür olguların karmaşıklığını açıklamak için yeterli bir gerekçe değildir. Söz gelimi bir yerdeki nüfus ve yerleşme siyasi, kültürel ve sosyal etmenlerden biri veya birkaçı tarafından şekillendirilmiş olabilir. Yine adı geçen üniteye nüfus dağılışı ve yoğunluğunun sebeplerine dair aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir:

İlman ve nemli iklim bölgelerinde, yer şekillerinin sade olduğu ve yer altı kaynaklarının çok olduğu yerlerde de nüfus fazladır (MEB, 2022a, 117) *Ülkemizde nüfusun yoğun olduğu yerlerin, genellikle kıyı bölgeler olmasında ılıman ve nemli iklimin büyük etkisi vardır* (MEB, 2022a, 117). *Kışları soğuk, yazları kurak geçen yerlerde ise nüfus fazla yoğun değildir* (MEB, 2022a, 117) *Mersin ve Hatay'da nüfusun çok olmasında ılıman iklim şartlarının, etkilerinden söz edilebilir* (MEB, 2022a, 117).

İlgili üniteye yer alan yukarıdaki ifadelerde nüfusun bazı bazı bölgelerde yoğun oluşunda iklim elemanları üzerinden açıklanması ve doğal faktörlerin ön plana çıkarılması, çevresel determinist görüşe örnek olarak gösterilebilir. Keza bir bölgenin nüfus yoğunluğunun yalnızca kış ve yaz aylarındaki sıcaklık koşulları ile açıklanması, nüfus olgusu üzerindeki etkenlerden beşerî faktörleri göz ardı etmektedir. Bu bakımdan çevresel determinizm yansıcı görüşlere örnek teşkil etmektedir. Hatay ve Mersin'de nüfus yoğunluğunun sadece ılıman iklim koşullarına bağlanması da ilgili konuda eksik bir yaklaşımı temsil etmektedir. Halbuki Mersin ve Hatay şehirlerinde nüfusun yoğun olmasında doğal faktörlerden ziyade her iki şehrin Türkiye'nin önemli ihracat limanlarına sahip olmaları gibi beşerî değişkenlerin etkisi önem taşımaktadır.

Ders kitabında çevresel determinizmi yansıtan açıklamaların yer aldığı bir diğer ünite Üretiyorum Tüketiyorum Bilinçliyim başlıklı ünedir. İlgili üniteye, Türkiye'nin çeşitli sanayi kollarını oluşturan hammadde kaynakları, tarım ve turizm kollarına bağlı olarak ülkemizdeki ekonomik faaliyetler, ülkemizin kaynaklarını etkili ve verimli şekilde kullanmanın önemi, Türkiye'nin ekonomik kaynaklarının üretim, yatırım ve pazarlama alanlarındaki önemi, vergilerin ekonomimiz açısından önemi, ekonomik ve sosyal kalkınma açısından kalifiye insan gücü ve bilinçli meslek seçimi gibi içeriklerden oluşmaktadır. Üniteye

Ülkemizin Kaynakları ve Ekonomik Faaliyetleri konusu içinde yeryüzü şekilleri ve iklim elemanlarının tarımsal üretim üzerindeki etkisi anlatılırken geçen aşağıdaki ifadeler çevresel determinizm görüşünü yansıtmaktadır:

Ülkemizde tarım alanlarının büyük bir kısmında soğuğa ve kuraklığa dayanıklı tahıllar (buğday, arpa, çavdar vb.) ve baklagiller (nohut, fasulye, mercimek vb.) yetiştirilir. İklimin elverişli olduğu yerlerde ise ekonomik değeri yüksek olan sanayi bitkileri (zeytin, çay, ayçiçeği vb.), sebze ve meyveler yetiştirilir. Ancak yükseltinin fazla olduğu yerlerde tarımsal üretim azaldığı için bu yerlerde hayvancılık yapılır (MEB, 2022a, 161).

Yukarıdaki açıklamada ülkemizde tarım ürünlerin yetiştirilmesi ve bölgesel dağılımında soğuk ve ılıman hava koşulları ile iklim elemanları gibi doğal şartlar arasında ilişki kurulmuştur. Bundan yola çıkarak ilgili ifade, doğal çevrenin insanın yeryüzündeki beşerî ve ekonomik faaliyetleri üzerinde sınırlama ve belirleyiciliğini öne çıkardığından çevresel determinist görüşleri yansıtmaktadır.

Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabında Coğrafya Konularının Aktarımında Çevresel Determinizm Görüşünü Yansıtan İfadelere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabında çevresel determinizm fikrini yansıtan ilk içerikler Nüfus ve Yerleşme ünitesinde yer almaktadır. Bu ünite içeriğini tarih boyunca insanların yeryüzünde yerleşim faaliyetleri, Ülkemizin nüfusunun çeşitli açılardan özellikleri, insanların göç etmelerinin nedenleri, ülkemizde göçün sonuçları ile yerleşme ve yolculuk özgürlüğünü kullanma bağlamında konuları kapsamaktadır. Bu ünitedeki Geçmişten Günümüze İnsan Yerleşimi konusunda çevresel determinizmi yansıtan görüşlerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin yerleşimin tarihsel gelişim süreci açıklanırken yer verilen aşağıdaki cümle:

*MÖ 5000-3000 yılları arasında büyük nehirlerin taşkın yataklarının bulunduğu alanlar, nüfusun toplandığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır (MEB, 2022b, 92) doğal faktörlere gönderim yapması nedeniyle çevresel determinist görüşleri yansıtmaktadır. Halbuki bu konuda Antik Mısırda insanoğlunun taşkınlarla mücadele yöntemi ve su kaynaklarını kontrol etme yetenekleri gibi beşerî değişkenler de dikkate alınmalıdır. Yine aynı ilgili konunun sonunda yer alan değerlendirme etkinliklerinde; *Yeryüzü şekilleri. Dağlık alanlar yerleşmeye elverişli değilken düz, ovalık alanlar yerleşmeye elverişlidir (MEB, 2022b, 94) ifadesi çevresel determinist görüşe bir diğer örnektir. Zira yukarıdaki cümlelerdeki ifadeler insan müdahalesi dışında doğada var olan fiziksel ve topografik unsurların beşerî olgular üzerindeki belirleyiciliğini ortaya koymaktadır.**

Aynı üniteye doğal afetlerin bir yerdeki nüfus ve yerleşme üzerindeki etkilerinin ortaya konulduğu aşağıdaki açıklama çevresel determinist görüşleri yansıtmaktadır. *Volkanik faaliyetler, deprem, sel, heyelan, kuraklık, gibi doğa kaynaklı afetlerin yaşandığı alanlara yerleşmiş insanlar, yaşam koşullarının daha iyi olduğu bölgelere göç ederler (MEB, 2022b, 109).* ilgili cümle, nüfusun dağılımında doğal faktörleri ön plana çıkardığından çevresel determinist görüşlerin izlerini taşımaktadır. Nitekim çevresel determinist paradigma beşerî olguların fiziki çevre koşulları tarafından sınırlandırılmışı savunmaktadır.

Kitapta çevresel determinist görüşlerin yer aldığı bir diğer ünite Ekonomik ve Sosyal Hayat başlıklı ünitedir. Bu üniteye, uygarlık tarihinde toprağın üretim, yönetim gibi insanın beşerî faaliyetlerindeki temel işlevine, insanoğlunun sanayi devrimi ile yeni bir evleğe giren üretim faaliyetleri ve bunun sonuçları, Türk toplumundaki yardımlaşma, dayanışma geleneğinin kültürel ve kurumsal unsurları, Türkiye tarihinde mesleki eğitimin dünden bugüne gelişimi, günümüzde bilim ve teknolojiye ilerlemelerin ortaya çıkardığı yeni meslekler, ile teknolojik gelişmelerin dünyayı çeşitli alanlarda değiştirdiğine dair içerikler yer almaktadır. Bu konulardan Üretim ve Yönetimin Temeli Toprak konusundaki *İlk Çağ'da, Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki havzada yer alan Mezopotamya uygarlıkları ile Anadolu'da kurulan uygarlıklar yerleşim alanı olarak su kaynaklarına yakın yerleri seçmiştir (MEB, 2022b, 145) ifadesine yer verilmesi, bu konunun, nüfus ve yerleşmeyi etkileyen faktörler açısından çevresel determinist paradigmanın etkisi altında olduğunu göstermektedir. Zira nüfus ve yerleşme gibi insan ve onun kültürüne ait beşerî olguların salt doğal koşulların belirleyiciliğine bağlanması çevresel determinizme ait görüşler arasındadır.*

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmada sosyal bilgiler ders kitapları, doğal faktörlerin insan ve çevre etkileşiminde doğal faktörler lehine bir bağlayıcılığın olduğu görüşünü savunan çevresel determinizmi yansıtan içerikler özelinde incelenmiştir. Bu kapsamda sosyal bilgiler 6. ve 7. sınıf ders kitaplarında yer alan üniteler döküman incelemesine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında sosyal bilgiler

6. sınıf ders kitabındaki Yeryüzünde Yaşam ve Üretiyorum, Tüketiyorum, Bilinçliyim üniteleri ile sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabındaki Nüfus ve Yerleşme ünitesi ile Ekonomik ve Sosyal Hayat ünitesinde çevresel determinizmi yansıtan bazı içeriklerin yer aldığı tespit edilmiştir. İlgili ünitelerde çevresel determinist görüşlerin yeryüzü şekilleri ile ulaşım ve ulaşımın yönü, tarımsal faaliyetler; doğal koşullar ile nüfus ve yerleşme; doğal afetler ile nüfus ve yerleşme konularında toplandığı görülmüştür. Araştırma sonucunda ders kitaplarına göre bulguların niceliksel dağılımında ise sosyal bilgiler altıncı sınıf ders kitabı içinde on adet çevresel determinizmi yansıtan bulgu yer alırken sosyal bilgiler yedinci sınıf ders kitabında çevresel determinist paradigmayı yansıtan dört bulgu saptanmıştır.

Araştırmanın 6. sınıf ders kitabında yer alan insanların tarih öncesinden beri hep su kaynakları etrafında yerleştiğine dair doğal çevrenin insanın beşerî faaliyetlerinde belirleyici olduğuna dair bulgular (MEB, 2022a, 117) ile sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabındaki yerleşme ve nüfus ile su kaynağı arasındaki ilişkiye dair bulgular (MEB, 2022b, 145) uygarlık tarihindeki insan ve doğal çevre etkileşimi konusunda bazı arazi yönlerine sahiptir. Söz gelimi Doğu Türkistan'ın Turfan bölgesi gibi yağış ve nemliliğin az, kurak ve karasal iklim koşullarının hakim olduğu bir coğrafyada arkeolojik kazılar neticesinde günümüzden 2500 yıl önceye tarihlendirilen kehriz olarak adlandırılan insan yapımı su kanalları bulunmuştur (Abdulla, 2013). İnsanın beşerî faaliyetleri ve kültürel birikiminin bir ürünü olan bu kanallara, İran, Mısır, Arap Yarımadası, Fas, Afganistan, Hindistan ve Meksika gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde ratlanmaktadır (Barbaix, 2021). Dolayısıyla kariz denilen su kanalları ile kurak bölgelerde tarımsal üretimin gerçekleştirilmiş olması, çevresel ve fiziki koşulların insanın yeryüzünde beşerî faaliyetleri açısından birincil derecede bir sınırlamaya sahip olduğuna dayanan çevresel determinist görüşleri tarihsel olarak yanlışladığı söylenebilir.

Araştırmanın 6. sınıf ders kitabında yer alan nüfus dağılışı ve yoğunluğunun nedenlerine dair örneğin Mersin ve Hatay şehirleri özelinde ortaya koyulan iklim elemanlarına sıcaklık ve nemlilik koşullarına dair bulgular (MEB, 2022a, 117) bu şehirlerin liman ve sanayi tesisleri gibi beşerî unsurlarını göz ardı etmektedir. Nitekim Türkiye Liman İşletmelerine ait verilere göre ülkemizde transit deniz taşımacılığı ve aktarma kapasitesi Marmara Bölgesi limanlarından sonra %15,2 pay ile MIP Mersin Uluslararası Limanı, İskenderun LİMAK Limanı ve İskenderun ASSAN Limanı ikinci sırada yer almaktadır (TÜRKLİM, 2023). Keza 5,8 milyon ton/yıl sıvı çelik kapasitesi ile Türkiye'nin aynı anda yassı ve uzun ürün üretebilen tek ve en büyük entegre tesisi olarak faaliyetlerini sürdüren İskenderun Demir Çelik İşletmeleri (İSDEMİR, 2024) gibi ağır sanayi tesislerinin varlığı da bölgedeki nüfus yoğunluğunun sadece doğal koullar ile açıklanamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla bilim ve teknoloji alanında yaşanan inovasyon tabanlı çağdaş gelişmeler, geçmişte sorun olan birçok engelin ortadan kaldırılabileceğini göstermiştir. Böyle bir konjonktürde coğrafi ve doğal faktörlerin insan toplumunun beşerî faaliyetleri etkisi altına alarak bazı toplumlar için dezavantaja dönüşen süreçleri ürettiğini söylemek çok da anlamlı olmayacaktır.

Araştırmanın 6. sınıf ders kitabında tarımsal üretim ile soğuk ve kuraklık gibi iklim elemanları arasında kurulan bağlantıya dair verilen bilgiler (MEB, 2022a, 161), akıllı tarım, topraksız tarım ve damla sulama gibi teknoloji tabanlı yöntem ve sistemlerin geliştiği günümüzde doğal çevrenin insanın tarımsal faaliyetleri üzerindeki sınırlayıcılığı ve belirleyiciliğini anlamsız hale getirdiği öne sürülebilir. Örneğin çöl ile yarı-çöl iklimine sahip bir ülke olarak tarımsal üretimde önemli zorluklarla karşı karşıya kalan İsrail basınçlı damla sulama gibi yüksek verimliliğe sahip teknolojiler, su kullanımını optimize ederek tarımsal üretkenliği artırıyor ve çevresel etkileri en aza indirmektedir (Megersa ve Abdullahi, 2015). Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabında dağlık alanların ovalara nazaran insan yerleşimine daha az elverişli olduğuna dair tespit edilen bulgu (MEB, 2022b, 94) tekilci bir çevresel determinizm bakışını göstermektedir. Nitekim Arı'ya (2017) göre insanın beşerî faaliyetleri, dışarı ile ilişkileri, beslenme alışkanlıkları, yerel üretim şekilleri ve yöresel yaşam biçimleri gibi kültürel unsurlar tarafından da önemli ölçüde belirlenmektedir.

Yine araştırmanın 7. sınıf ders kitabında çevresel determinizm görüşünü yansıtan volkanik faaliyetler, deprem, sel gibi doğa afetlerin yaşandığı alanlarının nüfus ve yerleşme açısından tercih edilmediğine dair bir başka bulgusu (MEB, 2022b, 109) Japonya söz konusu olduğunda geçerli değildir. Gerçekten de dünyadaki depremlerin %60'ı ve tsunamilerin %30'u Japonya'da meydana gelmekte ve ülke yılda 2000'den fazla deprem yaşanmaktadır. Buna karşın Japonya'nın son derece gelişmiş deprem direnç teknolojileri geliştirmesi ve gelişmiş bina yapım teknikleri, (Bock, Linner ve Miura, 2011) ülkede deprem olduğunda dahi beşerî yaşam ve sistemlerin aksamadan devam etmesini sağlamaktadır. Ayrıca Japonya deprem ve tsunami gibi doğal afetlerin dünyada en çok görüldüğü ülkelerden biri olmasına karşılık Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre dünyanın en yüksek nüfus yoğunluğu ve nüfusuna sahip ülkelerden biridir (TUİK, 2022). Japonya örneği insanın beşerî faaliyetleri

üzerinde doğal ve fiziki çevrenin sınırlandırıcı etkisi olduğunu savunan çevresel determinizm görüşünün aleyhine olgusal bir gerçeklik olarak durmaktadır.

Sosyal bilgiler 7. Sını ders kitabında insanların eski çağlardan itibaren büyük nehirlerin taşkın yataklarına yerleştiğine dair (MEB, 2022b, 92) ifadeler, insan çevre etkileşiminde kültürel ve beşerî etkileri göz ardı etmektedir. Halbuki Antik Mısırda Nil Nehrinde dönemsel olarak ortaya çıkan taşkınlar insan yapımı çeşitli mekanik araçlar ile kontrol edilmiştir. Örneğin Mısırlılar sâqiya ve noria gibi mekanik sistemlerle Nil Nehri'nin taşkınlarından yararlanarak sulama yapılabilmişlerdir. Yine su vidağı gibi düzenekleri Nil Deltası ve çevresindeki tarım alanlarına suyun taşınması ve sulama için kullanmışlardır (Sürmelihindi, 2018). Dolayısıyla büyük nehirlerin etrafında yaşanan su taşkınları, çevresindeki nüfus ve yerleşmeyi tek başına belirleyen bir etmen olarak kabul edilmemelidir.

Araştırmanın sosyal bilgiler ders kitaplarında coğrafya konularının öğretiminde çevresel determinizm paradigmasına yer verildiğine dair bulguları, alan yazındaki ilgili bulgular ile örtüşmektedir. Örneğin Ernste ve Philo'ya (2009) göre çevresel determinizm peyzaj coğrafyası ve bölgesel coğrafyanın yanında birçok okul ders kitabında da varlığını sürdürmektedir. Öztürk ve Karabağ'ın (2012) coğrafya öğretmenleri üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçları çevresel determinizmin öğretmenler arasında bilinen en yaygın iki paradigmadan bir olduğunu göstermesi bağlamında bu araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir. Önal'ın (2018) coğrafya öğretmen adayları üzerine yaptığı boylamsal çalışmanın bulguları, öğretmen adaylarının çevresel determinizme yönelik yaygın bir eğilim olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu minvalde gelecekte birçok eğitimcinin doğal çevrenin insan üzerindeki etkisini determinist bir bakış açısıyla yorumlamasının teşvik edebileceğini belirten Önal'a göre ilgili durum, insanın etkinliği ile teknolojik yeniliğin önemini gölgeleyebileceğini öne sürmüştür. Ayrıca günümüzde insan ve çevre arasındaki ilişki fiziksel doğal çevrenin insan faaliyetlerini sınırlandırdığı çevresel determinist paradigma yerine beşerî faaliyetlerin doğa üzerindeki olumsuz etkilerin en aza indirmesine dayalı sürdürülebilir çevre kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Nitekim doğanın her şeyi kapsayacak şekilde tanımlandığında, doğa ve kültür arasında belirgin bir ayırım yapmanın zorlaştığını savunan Rolston'a (1999) göre insanların kültürlerini ve teknolojilerini doğayla uyumlu hale getirmeleri, sürdürülebilir kalkınma ve doğa koruma gibi hedeflere ulaşmaları için doğa ve kültür arasındaki farkları dikkatlice analiz etmeleri gerekmektedir.

Bu bakımdan sosyal bilgiler ders kitaplarında yer verilen insan ve doğal çevre ilişkisinin günümüzün inovasyon modeline dayalı teknolojik gelişmeler ve sürdürülebilir çevre kavramı ile uyumlu hale gelmesinde ders kitaplarının çevresel determinizm görüşüne ait unsurlardan arındırılması önem taşımaktadır. Ayrıca sosyal bilgiler ders kitaplarında Bilim ve Teknoloji Hayatımızda, Zaman İçinde Bilim gibi doğrudan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin insan yaşamındaki önemine odaklanan üniteler bulunmaktadır. Bu ünitelere rağmen ders kitaplarında çevresel determinizmi yansıtan görüşlerin yer alması bir çelişki oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın önerileri aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir.

Sosyal bilgiler ders kitaplarında coğrafya konularının aktarımı, fiziksel çevresinin sınırlayıcılığı ve belirleyiciliğini esas alan yaklaşım yerine çevre-insan etkileşiminin merkezde olduğu alternatif bakış açısı ile verilebilir.

Doğal faktörlerin insan ve toplum üzerindeki sınırlandırıcı etkisi bağlamındaki içeriklerin ortadan kaldırılması için tarımsal üretimde çevresel belirleyicileri en aza indiren damla sulama ve akıllı tarım yöntemleri gibi yeni teknolojilere dair örnekler sosyal bilgiler ders kitaplarında daha fazla yer verilebilir.

Arı ve Köse (2005) çevresel determinizm paradigmasının etkilerinin azaltılmasında kültür coğrafyası, kültürel coğrafya gibi coğrafya ile insan ilişkisini alternatif yaklaşımlarla açıklamayı önermektedir. Hem Arı ve Köse'nin önerileri (2005) hem de bu araştırmanın sonuçları bağlamında sosyal bilgiler ders kitaplarındaki coğrafi konulara, fiziki coğrafyanın yanısıra kültürel coğrafya ekseninde yer verilebilir.

Bu araştırma kapsamında incelenen ünitelerde insanın beşerî faaliyetleri ve teknolojik gelişmelerin doğal çevre üzerindeki etkisine dair içeriklere daha çok yer verilebilir. Örneğin çevre kirliliği, buzul erimeleri, iklim değişmesi gibi konular öğrencilere bu açıdan da bir farkındalık sağlayarak insan doğa ilişkisinin karşılıklı etkileşim süreci olduğuna dair bakış açıları kazanmalarına olanak sağlayabilir.

Ders kitaplarında, teknoloji, iletişim ve ulaşım sistemlerinin gelişiminin coğrafi engelleri aşarak kültürel alışverişi kolaylaştırdığına dair örnekler çoğaltılabilir. Böylelikle çevresel determinizmin doğal çevre ve kültür arasında kurduğu mutlak ilişkinin günümüz açısından geçerli olmadığı öğrencilere kavratılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdulla, A. (2013). *Geçmişten günümüze turfan karızları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Arı, Y. & Köse, A. (2005). İnsan-çevre etkileşimini yorumlamada yeni bir alternatif: Kültürel coğrafya. S. Avcı ve H. Turoğlu (Ed.). *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 (Prof.Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) Bildiriler Kitabı* içinde (s. 51-59). İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu.
- Arı, Y. (2017). Çevresel Determinizmden Politik Ekolojiye: Son 100 yılda dünya’da ve Türkiye’de insan-çevre coğrafyasındaki yaklaşımlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(37), 1-34.
- Ayas, C. Taştan, B. (2015). Okul dışı sosyal bilgiler öğretiminde coğrafi alanlar. A. Şimşek, S. Kaymakçı (Ed.). *Okul Dışı Sosyal Bilgiler Öğretimi* içinde (237-257). Ankara: Pegem Akademi.
- Balcı, A. & Bilgili, M. (2016). Coğrafi düşünce ve gelişimi, D. Dilek (Ed.). *Sosyal Bilgiler Eğitimi* içinde (469-487). Ankara: Pegem Akademi.
- Barbaix, S. (2021). *The Water landscape of turpan. karez and their context*. (Unpublished Doctoral Thesis). University of Chinese Academi of Sciences, Pekin.
- Blaut, J. M. (1999). Environmentalism and Eurocentrism. *Geographical Review*, 89(3). 391-408.
- Bock, T., Thomas Linner, T. & Miura, S. (2011). Robotic high-rise construction of pagoda concept: innovative earthquake-proof design for the tokyo sky tree. *Conference: Proceedings of CTBUH 2011 World Conference At: Seoul, Korea*. <https://global.ctbuh.org/resources/papers/download/860-robotic-high-rise-construction-of-pagoda-concept-innovative-earthquake-proof-design-for-the-tokyo-sky-tree.pdf>. (Erişim Tarihi: 10/07/2024).
- Cin-Şeker, Z. (2020). Dinleme ve konuşma becerilerine yönelik lisansüstü tezlerin anahtar kelimeleri üzerine bir inceleme: betimsel analiz. *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*(19), 128-140. <https://doi.org/10.29000/rumelide.752206>.
- Doğanay, H. (1998). *Coğrafyaya giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ernste, H. & Philo, C. (2009) Determinism / environmental determinism. Thrift, N.J. and Kitchin, R. (eds.) In *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier: Amsterdam, The Netherlands.
- Frenkel, S. (1992). Geography, empire, and environmental determinism. *Geographical Review*, 82(2), 143-153.
- İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. [İSDEMİR]. (2024). *Tarihçe*. <https://www.isdemir.com.tr/kurumsal/tarihce>. (Erişim Tarihi: 02/07/2024).
- Jensen, A. H. (2019). *Coğrafya, tarihi, felsefesi ve temel kavramları*, E. Bekaroğlu, E. F. Anlı, H. Turut, S. Tuysuz (Çev.). İdil Yayıncılık.
- Judkins, G. Smith M. & Keys, E. (2008). Determinism within human–environment research and the rediscovery of environmental causation. *The Geographical Journal*, 174(1), 17-29.
- Livingston, D. (2009). Environmental Determinism. Jonhston, R. J., Gregory, D., Pratt, G. & Watts, M. (eds.). In *The Dictionary of Human Geography* (pp. 196-197). Oxford: Blackwell Publishing.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 4,5,6 ve 7. Sınıflar)*. Ankara: MEB Yayınevi.
- MEB (2022a). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı*. Ankara: TC. Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB (2022b). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabı*. Ankara: TC. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2024). *Sosyal bilgiler öğretim programı. (İlkokul ve ortaokul 4,5,6 ve 7. Sınıflar)*. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli. Ankara: MEB Yayınevi.
- Megersa, M. & Abdulahi, J. (2015). Irrigation system in Israel: A review. *International Journal of Water Resources and Environmental Engineering*, 7(3). 29-37.

- Önal, H. (2018). Reflections of environmental determinism in the questions prepared by geography teacher candidates, *Review of International Geographical Education Online*, 8 (1), 74-92.
- Özkaya, A. (2020). *Post-Coğrafya*. İstanbul: Kırmızı Çatı Yayınları.
- Öztürk, C. Deveci, H. (2011). Farklı ülkelerin sosyal bilgiler programlarının değerlendirilmesi. C. Öztürk (Ed.). *Farklı ülkelerin sosyal bilgiler programları içinde* (ss. 1-41). Ankara: Pegem Akademi.
- Öztürk, M. & Karabağ S. (2012). Öğretmen görüşlerine göre coğrafyada paradigmlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 421-444
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Peet, R. (1985). The Social origins of environmental determinism, *Annals of the Association of American Geographers*, 75, (3). 309-333.
- Rolston, H. (1999). Nature and culture. K. Brinkman (Ed.). In *Environmental Ethics*. (pp. 151-158). The Proceedings of the Twentieth World Congress of Philosophy 1.
- Sürmelihindi, G. (2018). Palaeo-environmental condition Factor on the diffusion of ancient water technologies. J. Berking (Ed.). In *Water Management in Ancient Civilizations* (43-70, Berlin: Edition Topoi.
- Şahin, C. (2002). *Coğrafyaya giriş*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Tokmak, A. & Kara, İ. (2023). Tarihsel arka planıyla Lozan Barış Antlaşması ve ders kitaplarına yansımaları. *History Studies*, 15(Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı), 121-38, <https://doi.org/10.9737/historystudies.1337743>.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TUİK] (2022, 6 Temmuz). *Dünya nüfus günü, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 03/07/2024).
- Türkiye Liman İşletmecileri Derneği [TÜRKLİM]. (2023). *Türkiye limancılık sektörü 2023 raporu sürdürülebilir limanlar*. <https://www.turklim.org/wp-content/uploads/2023/07/TURKLİM-Sektor-Raporu-2023.pdf>. (Erişim Tarihi: 06/07/2024).
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.